

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УГВР – ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ВЕРХОВНОГО ОРГАНУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 40-50 рр. ХХ СТОЛІТТЯ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС)

Здійснено сучасний історіографічний аналіз окремих наукових питань діяльності підпільного українського парламенту: розкрито стан розробки заявленої наукової теми; проаналізовано передумови та причини постановня УГВР як всеукраїнської репрезентативної інституції; досліджено діяльність Ініціативного комітету з підготовки першого Великого Збору УГВР та прийнятих Збором програмних документів; висвітлено практичну діяльність УГВР. Визначено перелік питань, що потребують подальших наукових досліджень.

Ключові слова: Українська Головна Визвольна Рада, «Тимчасовий устрій», «Універсал», «Платформа», ОУН(б), УПА, сучасна історіографія.

Ухач В. З.

Государственная деятельность УГВР – всеукраинского верховного органа национально-освободительной борьбы 40–50 гг. ХХ века (историографический дискурс)

Осуществлен современный историографический анализ отдельных научных вопросов деятельности подпольного украинского парламента: раскрыто состояние научной разработки представленной темы; проанализировано предпосылки, причины создания УГВР как всеукраинской репрезентативной институции; исследовано деятельность Инициативного комитета с подготовки Большого Сбора УГВР и принятых Сбором программных документов; освещена практическая деятельность УГВР. Определен перечень вопросов требующих дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: Украинская Главная Визвольная Рада, «Тимчасовий устрій», «Універсал», «Платформа», ОУН(б), УПА, современная историография.

Uhach V.

The state creation activity of the – Ukrainian supreme body of the national liberation struggle in 40th–50th years of the ХХth century (historiographic discourse)

The article the state of development scientific themes, the attempts of periodization and institutionalization are revealed. Internal and external factors (preconditions, causes), necessitated the emergence of the UHVR as a Ukrainian representative institutions are analyzed. Activities of the Initiative Committee for organizing of the First Great Meeting of the UHVR are investigated. Progress of the First Great Meeting of the UHVR and its program documents are defined. Practical activities of the underground Ukrainian Parliament are analyzed.

The author argues that, firstly, the leadership of the belligerent Ukraine at the stage of the struggle for independence took the basis for the development of public administration system one of the basic principles of democracy – separation of power into three branches. Despite the military conditions, it was the decisive step of abandoning elements of the authoritarianism and revealed the basic principles of the future state-legal structure of independent Ukraine. Second, «the ideology of the UHVR was the result of a synthesis of all Ukrainian political reflections», combining disparate political parties and organizations standing on the platform of independence of Ukraine. Thirdly, the legal framework of the UHVR represented a qualitatively new and higher stage of development Ukrainian liberation movement, which absorbed the achievements of previous stages. «Тимчасовий устрій», «Universal», «Platforma» UHVR became «a landmark phenomena of formation and development the concept of Ukrainian national state».

Keywords: Ukrainiska Holovna Vyzvolna Rada, «Тимчасовий устрій», «Universal», «Platforma», ОУН(б), УПА, modern historiography.

Постановка проблеми. У реаліях українського сьогодення сучасна вітчизняна історична, історико-правова наука набуває світоглядного змісту, виконуючи не лише наукові, а й соціокультурні функції (почуття громадянства, історична пам'ять, критичне мислення, формування в суспільстві об'єктивної картини про минуле) [1, с. 96].

Безперечно, нові явища в українській історіографії, що перебувають на стадії глибокої трансформації, не минули і вкрай важливої з точки зору процесів нації і державотворення, і, водночас, в суспільному

розрізі «дражливої» теми українського національно-визвольного руху періоду останньої світової війни, зокрема, постанов та діяльності Української Головної Визвольної Ради (далі – УГВР) та її ролі у визвольній боротьбі українського народу за державність у 40–50-х рр. ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на певну активізацію досліджень з теми УГВР перед кожною черговою ювілейною датою, в українській історіографії відсутня окрема наукова розвідка, в якій було – комплексно проаналізовано напрацювання вітчизняних науковців.

З новітніх досліджень, в яких зроблена спроба подати історіографічний аналіз діяльності УГВР, слід виокремити ряд публікацій наукового співробітника Центру досліджень визвольного руху В. Мороза [2]. Правовий аналіз установчих документів УГВР належить І. Бойку [3]. Помітний науковий інтерес дослідників до біографістики окремих діячів УГВР, зокрема, праці Н. Осмак про свого батька, Президента УГВР Кирила Осмака; наукові розвідки Г. Дем'яна про очільників українського самостійного руху: Д. Грицаю, М. Дужого, О. Дяківа, В. Кука, Р. Шухевича; публікації М. Посівнича, Ф. Вовка, А. Камінського [4]. Особливої уваги заслуговує науковий доробок полтавського правника та історика О. Панченка [5]. Науковець розглядає УГВР не тільки як верховне політичне керівництво організованої визвольної боротьби українського народу в роки Другої світової війни, але насамперед як «структуру державно-правового характеру», визнаючи її роль в історії українського державо- і правотворення в ХХ столітті [6].

Сучасна вітчизняна історіографія (праці І. Патриляка, А. Русначенка, А. Кентія, Т. Андрусіяка, Ю. Киричука, А. Боляновського, О. Стасюка, В. В'ятровича [7]) теж не оминула теми УГВР, проте в усіх цих працях центральному керівному органу національного опору приділена загалом фрагментарна увага. В останні роки помітне зростання уваги до наукової теми істориків держави і права (праці О. Панченка, І. Терлюка, Б. Тищика, Я. Тимчишина, В. Ухача [8]), що є важливо, оскільки компаративістський міждисциплінарний підхід та новітній методологічний інструментарій дають можливість подати об'єктивний аналіз діяльності УГВР.

Документальна база з діяльності УГВР зосереджена у фундаментальній серії «Літопис Української Повстанської Армії», зокрема у п'яти томах і 8, 9, 10, 26, 41, документальному виданні закордонних частин ОУН від 1956 р. [9], що є хронологічно першим виданням джерел, присвяченим діяльності УГВР [10, 89]. У 2009 р. під егідою видавництва УПА та редакцією П. Потічного і М. Посівнича вийшло у світ нове видання, що розкриває діяльність підпільного українського парламенту. З-поміж науково-популярних видань про формування і діяльність УГВР доцільно виділити брошуру «Українська Головна Визвольна Рада, 1944–2004 рр.: статті, документи, дослідження», видану науковим відділом Братства УПА [11].

Кожен черговий ювілей утворення УГВР, її очільних діячів, ознаменовується потугами наукової спільноти провести наукові конференції, круглі столи [12]. У контексті інституалізації досліджень УГВР спостерігається увага не тільки провідних наукових центрів, установ, але й регіоналізація вивчення теми, залучення громадських, просвітницьких товариств та організацій. Особливо слід виділити доробок співробітників Центру досліджень визвольного руху, Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Цілісне, об'єктивне відтворення діяльності УГВР і її ролі у генезі українського національно-визвольного руху вимагає системного аналізу, міждисциплінарного підходу, використання новітнього методологічного інструментарію, в намаганні неупередженого висвітлення ланцюжка взаємопов'язаних *питань*: 1) розкриття стану наукової розробки заявленої наукової теми, спроб її періодизації та інституалізації; 2) аналізу внутрішніх та зовнішніх чинників (передумов, причин), що зумовлювали необхідність постановня УГВР як всеукраїнської репрезентативної інституції; 3) дослідження діяльності Ініціативного комітету по підготовці проведення першого Великого Збору УГВР; 4) висвітлення ходу роботи першого Великого Збору УГВР та прийнятих ним програмових документів; 5) розкриття практичної всеукраїнської діяльності УГВР; 6) характеристика ролі окремих визначних постатей УГВР (К. Осмак, М. Прокоп, Д. Ребет та ін.); 7) з'ясування питання чи вдалося керівництву українського визвольного руху сформувати (у формі УГВР) надпартійну репрезентативну всеукраїнську інституцію (здатну стати над ОУН (б) – Авт.); 8) проаналізувати історичне значення створення УГВР як верховного органу визвольної боротьби українського народу в часі Другої світової війни.

Мета статті. Здійснити спробу проаналізувати історіографічний доробок сучасної української історіографії стосовно перших п'яти вищезаявлених питань.

Виклад основного матеріалу. В українській історіографії достатньо повно та об'єктивно відображено передумови та причини створення УГВР. Системний аналіз дозволяє вибудувати перелік наступних чинників: по-перше, провідна політична сила українського самостійницького руху періоду Другої світової

війни ОУН(б) після розгрому гітлерівською Німеччиною у 1941 р. Українського Державного правління (далі – УДП) виношувала ідею створення загальнонаціонального українського проводу [13, с. 119]. Науковець В. Дмитрук, опираючись на міркування діаспорного дослідника П. Мірчука, зазначає, що це можна було реалізувати двома шляхами: а) відновити новий склад УДП як керівника визвольної боротьбою українства; б) сформувати новий орган, поклавши на нього функції загальноукраїнського керівництва національним рухом опору [14, с. 703]; по-друге, швидке розгортання українського визвольного руху, формування підпільних збройних сил УПА актуалізувало нагальну потребу створення загальнонаціонального органу керівництва боротьбою українського народу за власну державність [15, с. 395] (як слушно зауважили І. Патриляк та В. Трофимович, ще з кінця 1943 р. в середовищі Головної Команди УПА визріла ідея формування прототипу національного уряду в підпіллі), зрештою революційній ОУН щораз складніше було репрезентувати весь спектр політичних поглядів українства; по-третє, досвід праці оунівських кадрів на Великій Україні, рішення третього Надзвичайного Великого Збору ОУН(б) (1943 р.) і як наслідок напруження нової визвольної-революційної концепції потребувало чіткої координації дій на міжнародному відтинку та широкої дипломатичної роботи, а отже стимулювало керівництво ОУН(б) прикласти максимум зусиль консолідаційним процесам на внутрішньому фронті [16, с. 12]; по-четверте, необхідність створення українських державних органів, оскільки існувала провідна політична організація – ОУН(б), збройні сили – УПА [17, с. 77]; по-п'яте, зовнішні чинники диктувалися міжнародною ситуацією, зокрема Тегеранською конференцією (листопад-грудень 1943 р.), яка передбачала подальші спільні дії союзників проти Німеччини (відкриття другого фронту) та визначення кордонів повоєнної Європи [17, с. 77].

В. Мороз, опираючись на свідчення Л. Шанковського, вказує на два підходи Р. Шухевича щодо особового складу майбутнього керівного органу: по-перше, орган мав би складатися з представників дотеперішніх державних центрів та представників політичних партій, що діяли на західноукраїнських землях до 1939 р. [10, с. 94]. Зазначимо, що реалізація такого підходу зазнала краху (переговори з А. Лівіцьким, І. Мазепою, Ю. Реваєм успіху не мали). На жаль в українській історіографії «внутрішня кухня» переговорних процесів практично не висвітлена. По-друге, майбутній всеукраїнський орган мав би складатися з представників різних політичних переконань, але заангажованих у визвольній боротьбі ОУН і УПА, які б стояли на позиції визнання необхідності продовження революційної боротьби проти окупантів України – нацистської Німеччини та комуністичного СРСР. Власне цей підхід отримав підтримку. Цілком зрозуміло, що такі критерії «відбору», напрацьовані керівництвом націоналістичного підпілля та повстанської армії, цілком задовольняли ОУН(б), оскільки залишали свого роду «контрольний пакет» акцій у бандерівській організації. Львівський науковець Ю. Киричук вказує на формальність представництва різних політичних сил в УГВР, оскільки «всіх інших запросили для демократичної прикраси і створення фону загальноукраїнської партійної єдності» [13, с. 119]. Вважаємо недостатньо обґрунтованою позицію Ю. Киричука, оскільки незважаючи на перевагу на першому Надзвичайному Великому Зборі УГВР членів революційної ОУН і УПА (11 з 20), говорити про контроль ОУН(б) доцільніше з початку осені 1944 р., коли буде заарештовано Президента УГВР К. Осмака, а ряд очільників УГВР переїдуть для праці закордон.

Робота по створенню та діяльності Ініціативного комітету з підготовки першого Великого Збору УГВР, чи не найдобротніше висвітлена в українській історіографії. Незважаючи на певний різнобіч в даті створення Ініціативного комітету: січень 1944 р. (Б. Тищик), весна 1944 р. (І. Патриляк, В. Трофимович, М. Головка, І. Терлюк, О. Пагіря, М. Оленковський); друга половина березня 1944 р. (В. Мороз), фахівці вказують на мету його створення: а) опрацювати план дій з підготовки Великого Збору УГВР; напрацювати документи для створення всеукраїнського державно-політичного органу [17, с. 78]; б) підготувати Установчий Збір і накреслити його тимчасову платформу [15]; в) проведення переговорів із тими діячами, які претендували на членство в УГВР [10, с. 94]. У період з 8 по 11 червня 1944 р., зазначає В. Мороз, відбулося розширене засідання Ініціативного комітету за участю 10 осіб, де було обговорено хід підготовчої роботи, визначено порядок проведення Великого Збору, погоджено проекти «Універсалу», «Платформи» та «Устрою» [10, с. 96].

Прискіпливої уваги заслуговує аналіз вітчизняними науковцями оцінки роботи Установчого Збору УГВР, історико-правовий аналіз прийнятих ним програмових документів. Більшість дослідників суголосні у місці проведення першого Великого Збору УГВР – сіл Сприня та Недільна Самбірського повіту Дрогобицької області (тепер Львівської області) [18]. Із запланованих 30 делегатів зміг прибути лише 21 делегат [19]. Інші історики вказують на 20 осіб [20, с. 78].

Сучасні дослідники звертають увагу і на «реальні розклади» і впливи самостійницьких сил, які були представлені у всеукраїнському представницькому органі. Уже цитований світлої пам'яті львівський

дослідник українського визвольного руху Ю. Киричук стверджує, що «збір носив характер партійної конференції бандерівців» [13, с. 120]. Науковець об'єктивно вказує на політичний контроль та ключовий вплив ОУН(б) на утворення УГВР як головного репрезентанта українського повстанського руху як на рідних землях, так і в еміграції [13, с. 121]. Об'єктивними та переконливими є висновки І. Патриляка, що утворення УГВР (як надпартійного органу керівництва визвольного руху) було «закономірним наслідком демократизації ОУН» [21, с. 124]. Відтак державні концепції ухвалені УГВР узгоджувалися з «думками провідних націоналістичних сил в Україні, які пройшли суттєву еволюцію від революційно-авторитарного до демократично-визвольного націоналізму» [21, с. 124]. Українські націоналісти в контексті ухвал третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (1943 р.) фактично відмовилися від ідеології інтегрального націоналізму, тобто від тоталітаризму і авторитаризму [22, с. 152] і розглядали як «ідеальну державну організацію демократичну республіку із забезпеченням усіх громадянських прав її мешканців» [21, с. 124].

Сучасні історики цілком обгрунтовано вказують на демократизм, визнання рівноправності всіх громадян, верховенства права, прагнення формувати систему державного правління на демократичних засадах розподілу влади на три гілки [22, с. 152], що лягли в основу прийнятих програмних документів УГВР. В останнє десятиліття помітне зростання уваги як істориків, так і фахівців права до оцінки програмних положень «верховного органу українського народу в його революційно-визвольній боротьбі...» [23, с. 60], ролі УГВР в українському національному державотворенні. Системний аналіз наукового доробку вчених, що досліджували це питання, дозволяє зробити ряд узагальнень:

– по-перше, керівництво воюючої України ще на етапі боротьби за незалежність взяло в основу розбудови системи державного управління одного з базових принципів демократії – поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову [22, с. 152], що, незважаючи на воєнні умови, було рішучим кроком відмови від елементів авторитаризму і розкривало базові засади майбутнього державно-правового устрою незалежної України [24, с. 67];

– по-друге, «ідеологія УГВР стала результатом синтезу всіх українських політичних рефлексій» [24], об'єднання розрізаних політичних партій та організацій, що стояли на платформі незалежності України;

– по-третє, правова база створена УГВР являла якісно новий, вищий етап розвитку українського визвольного руху, що увібрав здобутки і досягнення попередніх етапів. «Тимчасовий устрій», «Платформа», «Універсал» УГВР стали «етапними явищами формування і розвитку концепції української національної держави» [24];

– по-четверте, «програмові документи УГВР декларували принципи демократичного формування влади; відмови визвольного руху від монопольного диктату ідейних доктрин однієї політичної партії чи групи всьому суспільству, застосування всенародного волевиявлення при виборі форм державного правління, перехід до демократичного формування влади...» [25, с. 332]. За твердженням А. Боляновського, визначилася нова стратегія, суть якої полягала в тому, щоб сконцентрувати під контролем УГВР більшість території України, щоб за сприятливих обставин Україна трансформувалася в «повстанську республіку» [25, с.332];

– по-п'яте, із затвердженням програмових документів УГВР, «УПА як реальний збройний важіль влади тепер була вже юридично підпорядкована УГВР та уряду», а «політика надпартійності була цілком реальною» [22, с. 152].

Вітчизняні вчені (В. Мороз, Д. Саламін) проаналізували і практичну діяльність – УГВР, слухно зауважуючи, що в умовах радянської дійсності ця робота зводилась здебільшого до представницьких функцій [16, с. 13]. По-перше, однією з наймасштабніших акцій українського визвольного руху під егідою УГВР став бойкот так званих виборів до Верховної Ради СРСР (10.02.1946 р.) та УРСР (9.02.1947 р.) [10, с. 102]; по-друге, під керівництвом «революційного парламенту» [26, с. 312] та уряду було зорганізовано пропагандистські заходи спрямовані на захист Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ); боротьбу з процесами другої радянізації, зокрема з колективізацією; по-третє, зусиллями щодо необхідності консолідації українців як у краю, так і на еміграції (відозві «До українського народу під московсько-більшовицькою окупацією», листопад 1946 р., «Звернення воюючої України до всієї української еміграції», жовтень 1949 р. та ін.) [10, с. 102]; по-четверте, акцією допомоги голодуючим українцям Наддніпрянщини в 1946–1947 рр. Під егідою УГВР самостійницьке підпілля відзначало п'яті та десяті роковини утворення УПА [10, с. 103].

Висновки та пропозиції. Таким чином, можна погодитися з М. Прокопом, що «створення УГВР відкривало новий етап у розвитку й укладі сил організованого українського визвольного руху того часу

створило в ньому нову ієрархічну структуру і забезпечило гармонійну співпрацю, з одного боку, провідної, але не монопольної політичної організації, тобто ОУН(б), і з другого – мілітарної загальнонаціональної формації УПА, врешті, верховного політичного центру як народної влади в умовах окупації»[27, с. 599].

У контексті подальшої розробки заявленої наукової теми потребують подальшого вивчення позиції усіх українських політичних сил щодо потреби створення, діяльності УГВР; переговорного процесу з лідерами державних центрів та представниками політичних партій західноукраїнських земель міжвоєнного періоду, з'ясування причин недосягнення порозуміння між суб'єктами українського національно-визвольного руху.

Список використаної літератури

1. Боднар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики / В. Боднар // *Історіографічні дослідження в Україні* : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 25. – С. 95 – 112.
2. Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради / В. Мороз // *Визвольний шлях*. – 2004. – Кн. 7. – С. 68–106.
3. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради / В. Мороз. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65011/15-Moroz.pdf?sequence=1.
4. Бойко І. Центральні органи підпільного апарату в Україні періоду Другої світової війни / І. Бойко. – Рогатин, 1993. – 69 с.
5. Киричук Ю. До питання утворення УГВР: Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Львів 22 листоп. 2001 р.) / відп. ред. Я. Малик; НАН України, Інститут етнонаціональний і політичних досліджень, Львівський філіал Української Академії управління при Президентові України. – Львів ; 2001. – Ч. 1. – С. 119–122.
6. Осьмак Н. Дорога до батька / Н. Осьмак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0201_u.htm.
7. Панченко О. Микола Лебедь (Життя. Діяльність. Державно-правові погляди). – Лохвиця: «Кобеляки», 2001.
8. Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР – ГС ЗС УГВР – Середовище УГВР (документи, інформації, словник імен) / О. Панченко. – Гадяч : Гадяч, 2001. – 415 с.
9. О. Панченко. Українська Головна Визвольна Рада / О. Панченко. – Лохвиця. 2000. – 255 с.
10. Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада – підпільний український парламент. Слово з нагоди 70-річчя УГВР / О. Панченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.galychyna.if.ua/articles/detail/ukrajinska-golovna-vizvolna-rada-pidpilni-ukraji/>.
11. Патриляк І. К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 512 с.
12. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
13. Русначенко А. Перший Великий Збір УГВР та його місце в українській революції / А. Русначенко. – К. : [Українська видавнича спілка], 2009. – 364 с.
14. Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років / А. Русначенко. – К. : КМ Аcaademia, 1999. – 324 с;
15. Боляновський А. До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля в 1944 році / А. Боляновський // *Галичина*. – 2008. – № 14. – С. 329–342.
16. Посівнич М. Роман Шухевич (1907–1950): біографічний нарис / М. Посівнич // *Визвольний Шлях*. – 2004. – Кн. 3. – С. 48–53.
17. Саламін Д. Зовнішньополітичні орієнтації УГВР (1943–1954 рр.) / Д. Саламін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/66552/11-Salamin.pdf?sequence=1>.
18. Терлюк І. Я. Створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) та програмні політико-правові засади її діяльності / І. Я. Терлюк // *Історія держави і права України [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1018040645578/pravo/jrganizatsiya_ukrayinskih_natsionalistiv_oun_politichna_organizatsiya_struturi_ukrayinskogo_povstanskogo;
19. Тищик Б. Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937–1945 рр.) / Б. Тищик. – Тріада Плюс, Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2006. – 92 с.

20. Тимчишин Я. Український підпільний парламент та уряд на Львівщині 1944 року // [Електронний ресурс] / Я. Тимчишин // Режим доступу : <http://toloka.to/t60151>.
21. Тимчишин Я. Український підпільний парламент та уряд на Львівщині 1944 року / Я. Тимчишин. – Львів : Тріада Плюс, 2004. – 50 с.
22. Ухач В. З. Історія держави і права України [конспекти лекцій]: навч. посіб. / В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2011. – 378 с.
23. Літопис УПА. – Торонто : Вид-во «Літопис УПА», 1980. – Т. 8. – 319 с.
24. Літопис УПА. – Торонто : Вид-во «Літопис УПА», 1982. – Т. 9. – 535 с.
25. Літопис УПА – Торонто : Вид-во «Літопис УПА», 1984. – Т. 10.
26. Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 3, 1949–1952. – 435 с.
27. Літопис УПА збір. Є. Тендера: ред. П. Й. Потічний. – Торонто; Львів : Вид-во «Літопис УПА», 2001. – Т. 26.
28. Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали: документи і спогади. – Кн. 4. – 658 с.
29. Українська Головна Визвольна Рада в світлі постанов Великих Зборів та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. : зб. документів бібліотеки українського підпільника, 1956, – Ч. 3. – 355 с.
30. Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради / В. Мороз // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 7. – С. 68–106.
31. Українська Головна Визвольна Рада: 1944–2004: статті, документи. – К., 2004.
32. Уряд нескорених (до 60-річчя УГВР): Всеукр. матеріали наук. конференція (Острог, 2004): Острозька академія, 2004.
33. На місці створення підпільного парламенту пройшов круглий стіл «УГВР і сьогодні» (15 липня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrpohliad.org/news/na-mistsi-stvorennya-pidpil-nogo-parlamentu-projshov-krugly-j-stil-ugvr-i-s-ogodennya.html>.
34. Киричук Ю. До питання утворення УГВР: матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 22 листоп. 2001 р.) / відп. ред. Я. Малик // НАН України, Інститут етнонаціональний і політичних досліджень, Львівський філіал Української Академії управління при Президентові України. – Львів : 2001. – Ч. 1, – С. 119–122.
35. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України: моногр. / В. Г. Дмитрук. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 1027 с.
36. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : вид. ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
37. Стасюк О. Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті українського державотворення [Електронний ресурс] / О. Стасюк. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?....
38. Тищик Б. Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937–1945 рр.). / Б. Тищик. – Тріада Плюс, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2006. – 92 с.
39. Боляновський А. До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля в 1944 році / А. Боляновський, 2008. – № 14. – С. 329–342.
40. Пагіря О. Створення та діяльність Української Головної Визвольної Ради, 1943–1954 рр. [Електронний ресурс] / О. Пагіря – Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=420>.
41. Тимчишин Я. Український підпільний парламент та уряд на Львівщині 1944 року / Я. Тимчишин. – Львів : Тріада Плюс, 2004. – 50 с.
42. Русначенко А. Перший Великий Збір УГВР та його місце в українській революції / А. Русначенко. – К. : Українська видавнича спілка, 2009. – 364 с.
43. Патриляк І. К. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 512 с.
44. Пагіря О. Створення та діяльність Української Головної Визвольної Ради, 1943–1954 рр. [Електронний ресурс] / О. Пагіря. – Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=420>.
45. Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради / В. Мороз // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 7. – С. 68–106.

46. Каліберда Ю. Ю., Федько А. В., Федько Ю. І., Шелест І. І. Українська Головна Визвольна Рада та її роль у боротьбі українського народу за незалежність у 1940-1950 роках / [Електронний ресурс]. Ю. Ю. Каліберда, А. В. Федько, Ю. І. Федько І. І Шелест. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/istoria/29982doc.htm.
47. Патриляк І. Проблема державності в ідеологічних концепціях і програмових документах українських націоналістів у роки Другої світової війни / І. Патриляк // Воєнно-історичний меридіан. Електрон. наук. жур. – Вип. 1 / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», Інститут історії України. – К., 2013. – С. 124.
48. Бутко С. В. Спроба формування системного управління українським національно-визвольним рухом у 1943–1944 рр.: матеріали наук.-практ. конф. «Розумовські зустрічі» (Чернігів, 28 листопада 2012 року) / Сіверський інститут регіональних досліджень; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Сіверський центр післядипломної освіти, 2012. – С. 152.
49. Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно свідчень німецьких та радянських архівів : наук. вид. – Львів; Вид. Ун-ту «Львівський Ставропігіон», 2015. – С. 60.
50. Андрусяк Т. Г. Українська Головна Визвольна Рада та її роль в українському національному державотворенні (До 70-річчя утворення УГВР) / Т. Г. Андрусяк. [«Політико-правова ідеологія українського національного державотворення: проблеми формування та еволюції (історико-теоретичний вимір)»]: матеріали Третьої Всеукр. наук. Інтернет-конф. / Наук. конф. – Вип. 3 / ІНПП НУ «Львівська політехніка». – Львів : ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2014. – С. 67.
51. Боляновський А. До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля в 1944 році / А. Боляновський // Галичина. – 2008. – № 14. – С. 332.
52. Патриляк І. К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 512 с.
53. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни 1939–1945 рр.: моногр. / за заг. ред. М. Л. Головка. – К. : Олан, 2004. – С. 599.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2016.